

אוניברסיטת תל-אביב

צומת המזרח התיכון

מרכז משה דיין ללימודי
המזרח התיכון ואפריקה

עורכים: פרופ' עפרה בנג'ו והראל חורב כרך 1, גיליון מס' 6, 6 ביוני 2011

"אחדות או מוות"? חזונו של נשיא תימן

ענבל נסים-לובטון

נסיון-ההתנקשות בנשיא תימן עלי עבדאללה צאלח בראשית יוני 2011, באמצעות ירי טילים ומרגמות אל מתחם הנשיאות, הוביל לפציעתו והעברתו לטיפול רפואי בערב-הסעודית. המסר הברור של מבצעי הפעולה שכונו בפי צאלח "הכנופיה הפושעת", מצריך דיון מחודש בדפוס הפעולה שאימץ הנשיא בשנות שלטונו ובהתמודדתו עם אתגרי השלטון המרכזיים.

הכתובת "אחדות או מוות" התנוססה במחצית 2010 לצד תמונתו של צאלח באחד מרחובות הבירה צנעא. כתובת זו שקפה את מחוייבות מפלגת השלטון "אל-מאתמר" (מפלגת הקונגרס), ובעיקר את עמדתו הבלתי-מתפשרת של צאלח, לשמירה על אחדותה של המדינה שהושגה במאי 1990. לדידו של צאלח, הקמת הרפובליקה החדשה לפני 21 שנה הייתה בבחינת הגשמה - גם אם בגרסה מכווצת - של חלום "תימן הגדולה", שיסודו בתפיסה היסטורית-תרבותית של מרחב הכולל אזורים נרחבים בדרום חצי-האי ערב ובהם חלקים מעומאן ומערב-הסעודית של היום. תפיסה זו היוותה משאת נפש של שליטים תימנים לאורך מאות בשנים, לרבות של מי שנחשב מייסד תימן המודרנית, האמאם יחיא חמיד אל-דין. בראייתו של צאלח, תפיסה היסטורית זו קרמה עור וגידים, ביום האיחוד והיוותה עבורו מקור לגיטימציה שלטונית.

אולם איחוד זה עורר ביקורת והתנגדות נרחבים שבאו לידי ביטוי במלחמת האזרחים שפרצה בשנת 1994 ודוכאו ביד קשה. מתנגדי האיחוד שהמשיכו בביקורתם גם אחרי המלחמה ותבעו שוויון בין בני הדרום ובין יושבי הצפון והרחבת סמכויות הממשל המקומי במחוזות הדרום, אולם נענו בשלילה מצד ממשל צאלח. ב-2006 החלו להתארגן מתנגדי האיחוד מקרב יוצאי צבא-הדרום והיוו גרעין ל"תנועה הדרומית" או "התנועה לשחרור הדרום". הללו קוראים לניתוק אזורי הדרום וחדרמות מהרפובליקה התימנית המאוחדת ושואפים להקים בתחומיהם מדינה עצמאית. התנועה מורכבת מכמה קבוצות הפועלות בשיתוף אולם גם בנפרד, ובהנהגתה התגלעו לא פעם חילוקי דעות מהותיים. נראה כי תפיסתו של צאלח ביחס לתימן המאוחדת והחזית

המפולגת שהציגו לא פעם אנשי התנועה הדרומית, תרמו למעמדה השולי למדי בעיני השלטון, לפחות עד לעת האחרונה.

אתגרים נוספים שהשלטון נאלץ להתמודד עמם הם קשיים בתחומי הכלכלה, הפוליטיקה והחברה; נוכחות הולכת וגוברת של אל-קאעדה בדרום המדינה; והתנגשויות מתמשכות של אנשי שבטים וצעירים בראשות משפחת אל-חות'י בצעדה וסביבותיה שבצפון תימן. בחודשים האחרונים התעצם מכלול האתגרים בהשראת גלי המחאה והמהפכות בזירות שונות במזרח-התיכון. אל גלי המחאה הצטרפו עתה משתתפים חדשים מקרב צעירי תימן וציבור הסטודנטים בערים הגדולות שאינם מזדהים בהכרח עם מחנה פוליטי זה או אחר, אולם שותפים לקריאה הכללית: "העם רוצה בהפלת השלטון".

פעילותו של אל-קאעדה בתימן החלה בסוף שנות ה-90 באזורי הדרום המאוכלסים במוסלמים סונים. בהמשך התרחבה השפעתה מזרחה ופנימה בכיוון צפון לשטחים הגובלים במרחבי המחיה של שבטים שיעים-זידים ולבירה צנעא וסביבותיה. שתי נקודות מפנה משמעותיות חלו ביחסו של הארגון לזירה התימנית בעשור הקודם: האחת אירעה לאחר פיגועי הטרור במדריד בשנת 2004 כאשר תימן הפכה לחזית הפעולה השלישית של אל-קאעדה אחרי אפגניסטאן ועיראק. יש מי שראו בכך מעין "שיבה הביתה" של הארגון ומייסדו, אוסאמה בן-לאדן, יליד אזור חדרמות. נקודת המפנה השנייה התחוללה ב-2006 לאחר בריחתם של 23 פעילי הארגון מהכלא הפדרלי בצנעא. אירוע זה הוביל לשינוי גישת אל-קאעדה כלפי ממשל צאלח שהוצג כ"בוגד הכנוע לאמריקאים" והכשיר מאבק נגדו באופן גלוי וישיר. גישתו החדשה של אל-קאעדה לתימן הפכה מדינה זו לכר פעולה פורה להתקפות מבית ולבסיס לשיגור פיגועי חוץ. לאחרונה אף הצליח הארגון לדחוק את רגלי השלטון המרכזי מחלקים שונים בדרום המדינה, ובהם אזורי הערים שַבְּוּה, אַבְּן וזַנְגִיבֶר. צאלח שהקפיד להציג את הטרור שחדר לאדמת תימן כבעיה עולמית, קנה לעצמו תמיכה מערבית וסיוע אמריקאי במלחמה נגד הטרור. בפועל, מלחמת החורמה שהכריז צאלח על אל-קאעדה, היתה במידה רבה הצהרתית. יתירה מזאת, עמדתו קבלה תפנית מעניינת בסוף חודש מאי 2011 כאשר נראה היה כי מי שסומנו על ידו כאויבי משטרו, הפכו לבעלי-ברית לעת מצוא.

מפלגות האופוזיציה בתימן ובראשן האַעְלָאמ (הרפורמה) האשימו את צאלח בשיתוף פעולה עם אנשי אל-קאעדה. הן טענו כי השתלטות חמושים מטעם הארגון על הערים אבין וזנְגִיבֶר, היוותה הוכחה לכך, וכי ערים נוספות הובטחו למנהיגי אל-קאעדה בתמורה לעמידתם לצד צאלח. בעקבות זאת, נאלצה האופוזיציה לשנות את התנהלותה ולהציע לארה"ב ולאיחוד האירופי הסכם שיתיר את פעילותן על אדמת תימן כנגד הטרור,

בתמורה לסילוקו של צאלח מכס הנשיאות. נראה אפוא כי אל-קאעדה בתימן, שהשתמש בזירה המקומית לצרכיו, הפך הוא עצמו כלי שרת בידי השלטון והאופוזיציה להתנגחות הדדית ולהשגת תמיכה מהמערב.

הבריתות החדשות שביקשו להקים לעצמם הנשיא מזה והאופוזיציה הפוליטית מזה, העידו על השינוי המתמשך במערך האיזונים והבלמים שיצר צאלח במשך למעלה משלושה עשורים של שלטון בתימן. מסכת יחסיו עם משפחת אל-אחמר היא דוגמה מובהקת לכך והיא חושפת גם היבט דורי ושבטי מעניין. מנהיג המשפחה, עבדאללה אל-אחמר, שנפטר בסוף 2007, היה גם ממייסדי מפלגת האצ'לאח ב-1990 ועמד בראשה. יתר על כן, הוא הנהיג את אחת משתי הקונפדרציות השבטיות הגדולות והחשובות של שבטי תימן השיעיים-זידים, קונפדרצית ח'אשד. לשבטי ח'אשד נודע תפקיד חשוב בהפלת שלטון האמאמות הזידית בתימן בשנת 1962, מוסד שהתקיים לאורך כאלף שנה, בעיקר באזורי ההר המרכזי בצפונה של הארץ. שבטי ח'אשד חברו לקציני הצבא שערקו, ובהם צאלח, בתביעתם לשלטון ייצוגי ומודרני. תמיכתו של אל-אחמר בצאלח היוותה אפוא נדבך משמעותי למנהיגותו של האחרון לאורך השנים, אך היא הלכה והתערערה לאחר בחירות 2003, וביתר שאת ב-2005 עם הקמת ארגון-הגג של מפלגות האופוזיציה המכונה "אל-משתרכ", שבראשו עמדה מפלגת האצ'לאח.

מחויבותו של עבדאללה אל-אחמר לצאלח ותודעתם ההיסטורית המשותפת בעיצובה של תימן המודרנית והתנערותם מהשלטון האמאמי, הרשימו פחות את בניו של אל-אחמר. לאחר מות אביהם לא זכרו הללו לנשיא חסד נעורים ובחודשים האחרונים יצאו בגלוי נגד משטרו. פרישת מפקד הדיוויזיה הראשונה עלי מֶחֶסן אל-אחמר במרץ 2011, היתה חלק ממאבקה של המשפחה בנשיא. בקיעים חריפים יותר נחשפו בתוך שבט סנחאן מקונפדרצית ח'אשד שאליו משתייך הנשיא, בעקבות התפטרותו ממפלגת השלטון של מנהיג השבט, שיחי' מחמד עבד אל-אלה אל-קאאדי. עם זאת, לא כל שבטי ח'אשד או בפּוּל – קונפדרציית השבטים השיעיים-זידים השנייה בתימן - הסירו את תמיכתם מצאלח. נדמה כי היעדר הלכידות וסדר-יום משותף ומגובש, בין רכיביה השונים והמגוונים של תנועת ההתנגדות לצאלח, שיחק לידיו.

לפסיפס הפוליטי-חברתי של תימן שנפרש לעיל נוספה קבוצה בדלנית בצפון המדינה שזכתה לכינוי "החות'ים", על שמה של המשפחה שהנהיגה את המרי בשלטון והמנהלת נגדו מאז 2004 מאבק מזוין. שורשי העימות עם החות'ים נעוצים בזהויות שבטיות, ביריבות פוליטית (ששורשיה בשנות ה-50 וה-60) ובפרשנות מחמירה לתפיסה הזידית. בסיס התמיכה של החות'ים החל להיבנות במחצית שנות ה-90 דרך הקמתם של מועדוני-נוער, תחילה בצעדה שבצפון ואחר כך במרכז תימן ובדרומה. התפתחותם של מרכזים חות'יים

וקשריהם עם קהילות שיעיות בלבנון ואיראן, עוררו דאגה בקרב השלטון והעלו האשמות בדבר התארגנות צבאית מחתרתית כנגדו. ההתנגשות הראשונה בין שני הצדדים פרצה כאשר הנשיא שלח כוחות לעצור את אחד מבני המשפחה, חוסיין אל-חות'י, באשמת המרדה. לאחר מותו של חוסיין בקרבות שהתנהלו בין הצדדים בסוף 2004, נטלו בני משפחה אחרים, כגון עבד אל-מאלכ אל-חות'י, את מוסרות ההנהגה. מאז התנהלו קרבות לסירוגין בין כוחות הצבא ושבטים מקומיים שתמיכתם נקנתה בכסף, לבין המורדים החות'יים. מדי פעם בפעם הסלימו ההתנגשויות למלחמות של ממש והאחרונה שבהן, שישית במספר, הסתיימה ב-2010, וכללה מעורבות צבאית סעודית. התמקדותו של צאלח במאבק כנגד המורדים החות'יים בצפון הסיטה את תשומת לבו מאל-קאעדה בדרום והייתה אחת הסיבות שאפשרו לארגון להתחזק. מפלגות האופוזיציה טענו כי המרידות התכופות שרתו דווקא את צאלח, שכן הן ספקו לו תירוץ לדחות את קיום הבחירות ועריכת תיקונים בסדרי הממשל, וזאת מחשש שיערערו, לכאורה, את מצבה השברירי ממילא של תימן.

ההפגנות שהחלו בסוף ינואר 2011 בהשראת האירועים בתוניסיה ומצרים, היו בבחינת המשכו של מדרון חלקלק המוביל לקריסתה של תימן ומדגיש את עובדת היותה 'מדינה כושלת' (failed state). אכן אין לנתק הפגנות אלו מן המחאה שקדמה להן ברחבי תימן מצדן של קבוצות שונות. החרפת המאבק במהלך מרץ ועריקתם של תומכי המשטר אל מחנה המתנגדים ההולך ומתעצם הן תרומתו העיקרית של "הגל המהפכני" בהקשר התימני. כשלוך נסיונות הפיוס והדיאלוג הלאומי בין הפלגים השונים, וכן סרובו של צאלח להצעת הפשרה שהציגה 'מועצת שיתוף הפעולה של מדינות המפרץ' (GCC), מחדדים את השאלה האם יבחר צאלח ללכת בדרכה של הסיסמא "אחדות או מוות" ומה יעלה בגורלה של תימן ביום שאחריו. השתלטותן של קבוצות שבטיות על מבני ממשל בבירה צנעא והמתקפה על משכן הנשיאות בראשית יוני 2011 שהובילה לפציעתו של צאלח והעברתו לערב-הסעודית, מאותתים כי שפיכות-הדמים שידעה תימן במהלך המאה ה-20, גולשת אל המאה ה-21 ועמה תהפוכותיה הפוליטיות המרובות. המשוואה הבלתי מתפשרת שהציג צאלח פועלת עתה כנגדו: תימן מפולגת ומפוצלת ואיש בה אינו חסין מפני מוות, אפילו לא הנשיא.